

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
YÛNUS EMRE'DEN MEHMED ÂKİF'E ŞİİR
ÖZEL SAYISI
YIL 7, ARALIK 2021

Arş. Gör. Murat ASLAN

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Van/TÜRKİYE
murataslan@yyu.edu.tr
ORCID

**NAZİRELERE GÖRE MİSÂLÎ
DİVANI'NDA NEŞİMÎ ETKİSİ**

THE EFFECT OF NASIMI ON THE
DIVAN OF MISALI ACCORDING
TO THE IMITATION POEMS

Makale Türü: Araştırma Makalesi
Yükleme Tarihi: 14.10.2021
Kabul Tarihi: 18.11.2021
Yayımlanma Tarihi: 31.12.2021

Article Information: Research Article
Received Date: 14.10.2021
Accepted Date: 18.11.2021
Date Published: 31.12.2021

İntihal / Plagiarism

Bu makale **turnitin** programında taranmıştır.
This article was checked by **turnitin**.

Atıf/Citation

Aslan, Murat, "Nazirelere Göre Misâlî Divanı'nda Neşimî Etkisi", *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature]*, Yunus Emre'den Mehmed Âkif'e Şiir Özel Sayısı, Aralık 2021, s. 215-241.

Aslan, Murat, "The Effect of Nasimi on the Divan od Misali According to the Imitation Poems", *Hikmet-Journal of Academic Literature*, Special Issue of Yunus Emre to Mehmed Akif, December 2021, p. 215-241.

10.28981/hikmet.1009463

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
YÛNUS EMRE'DEN MEHMED ÂKİF'E ŞİİR
ÖZEL SAYISI
YIL 7, ARALIK 2021

Arş. Gör. Murat ASLAN

NAZİRELERE GÖRE MİSÂLÎ DİVANI'NDA NESİMÎ ETKİSİ

THE EFFECT OF NASIMI ON THE DIVAN OF MISALI ACCORDING TO THE
IMITATION POEMS

ÖZ

Divan edebiyatında nazire yazma geleneği oldukça yaygındır. Derleyeni bilinen ya da bilinmeyen pek çok nazire mecmuası bunun en büyük kanıtlarından biridir. Öyle ki bazı araştırmacılar divan edebiyatını nazire edebiyatı olarak vasıflandırmışlardır.

Hayatına dair bilinenler rivayetlerden öteye gitmeyen XVI. asır divan şairi Misâlî Hurufiliğiyle meşhur olan ve bu düşünceyi/inancı şiirlerinde yaygın bir biçimde işleyen şairlerden biridir. Oldukça hacimli bir Divan'a sahip olan Misâlî'nin pek çok gazeli Nesimî'nin gazellerine nazire olarak yazılmıştır.

Nesimî'nin gerek nazire mecmualarında gerek diğer şiir mecmualarında ve cönklerde oldukça sık rastlanan bir şair olduğu malumdur. Onun divan şairleri üzerinde ne kadar büyük bir etkisi olduğunu anlamak için yalnızca Edirneli Nazmî'nin XVI. yüzyılda derlediği nazire mecmuası Mecma'un-nezair'i incelemek bile yeterlidir. Bununla beraber Nesimî'nin Misâlî, Muhîti ve Arşî gibi Hurufî şairler üzerinde daha yoğun bir etkisi bulunmaktadır. Diğer divan şairleri Nesimî'nin çoğunlukla âşıkâne gazellerini tanzir ederken Hurufî şairler çoğunlukla onun Hurufîlik düşüncesini konu aldığı gazellerini tanzir etmişlerdir. Söz konusu nazireler ise genellikle şairlik iddiasıyla ya da Nesimî'yi geçme hevesiyle değil Hurufîlik akidesini insanlara anlatma amacıyla kaleme alınmıştır. Bundan dolayı hem iyi bir şair hem de bir Hurufî büyüğü olan Nesimî'nin eserleri oldukça fazla sayıda ve çoğunlukla Hurufîlik bağlamında tanzir edilmiştir.

Bu çalışmada XVI. asır divan şairi Hurufî Misâlî'nin XIV-XV. asır divan şairi Nesimî'nin gazellerine yazdığı nazireler tespit edilecek ve bu nazirelerin niteliğine dair gerek gazel gerek beyit düzeyinde mukayeseli bir inceleme yapılacaktır. Amacımız Nesimî'nin Misâlî üzerinde ne kadar etkili olduğunu ortaya koymak, Misâlî'nin Nesimî'yi tanzir ettiği gazellerinin sanatsal düzeyini tespit etmek ve söz konusu eserlerin içeriğine ve yazılış amacına dair bazı sonuçlara ulaşmaktır.

Anahtar Kelimeler: Misâlî Divanı, Nesimî, nazire, tanzir etme, Hurufîlik.

ABSTRACT

The tradition of writing imitation poem in Divan literature is quite common. Many imitation poem compilations, whose compilers are known or unknown, are one of the biggest proofs of this. So much so that some researchers have characterized divan literature as imitation poem literature.

What is known about Misali's life does not go beyond rumors. 16th century divan poet Misali is one of the poets who is famous for his Hurufism and uses this thought / belief widely in his poems. Many of Misali's poems, who have a very voluminous Divan, were written as imitation poems to Nesimi's poems.

It is known that Nesimi is a very common poet both in imitation poem compilations and other poetry compilations and conks. In order to understand what a great influence he had on divan poets, it is sufficient even to examine the imitation poem compilation Mecma'un-nezair, which Nazmi compiled in the 16th century. However, Nesimi has a more intense influence on Hurufi poets such as Misali, Muhiti and Arshi. While the other divan poets mostly arranged the love poems of Nesimi, the Hurufi poets mostly arranged the poems in which he dealt with the Hurufism thought. The aforementioned nazires, on the other hand, were generally written with the aim of explaining the Hurufism creed to people, not with the claim of being a poet or with the enthusiasm of surpassing Nesimi. For this reason, the works of Nesimi, who was both a good poet and a Hurufi leader, were arranged in large numbers and mostly in the context of Hurufism.

In this study, we will study on Misali's imitation poems. Our aim is to reveal how influential Nesimi was on Misali, to determine the artistic level of Misali's poems, and to make some determinations about the content and purpose of writing the works in question.

Keywords: Misali's Divan, Nesimi, imitation poem, arranging, Hurufism.

Giriş

Bir divan şairi diğer bir divan şairinin şiirine vezin ve kafiyesi aynı olmak üzere benzer bir şiir yazarsa buna nazire denir (İpekten, 2016: 21). Divan edebiyatında oldukça yaygın olan nazire yazma geleneğinin nedenleri genel olarak şunlardır: Nazire yazan şairin tanzir ettiği şairden daha üstün olduğunu kanıtlamak istemesi, üstat olarak kabul edilen bir şairin şiirini tanzir ederek onun vasıtasıyla ünlenmek, şiir konusunda tecrübesiz olan genç şairlerin üstatları taklit ederek yeteneklerini arttırma isteği, zemin şiir sahibi şairlerin meydan okumasına yanıt vermek, dost bir şairin nazire talebini yerine getirmek, genç şairleri eğitmek ve teşvik etmek (Köksal, 2006: 97-106).

Nazirenin şartları her ne kadar vezin ve kafiye gibi biçimsel özelliklere dair olsa da asıl olan, nazire yazan şairin kendi üslubunu ve sanatçı kişiliğini eserine yansıtabilmesidir (Dilçin, 2011: 110; Dilçin, 200: 269). Tezkire yazarları da bir nazirenin başarılı sayılabilmesi için biçimsel benzerliğin yanında içerik açısından da yetkinlik, şairde ise üstünlük iddiası ararlar (Köksal, 2006: 38-41).

Nazireler, şairler arası etkileşimi anlayabilmek için incelenebilecek en iyi edebi ürünlerden biridir. Bir şairin ne kadar sevildiği, kimlerden etkilendiği ve nasıl bir şair kitlesini etkilediği, edebi başarısının ne kadar zaman sürdüğü ve hangi şiirlerinin en çok beğenildiği nazireler yoluyla anlaşılabilir.

Ömer Bin Mezîd'in (ö. ?/?) hazırladığı *Mecmûatü'n-nezâir* (1996) ve Edirneli Nazmî'nin (ö. 967 / 1559'dan sonra) hazırladığı *Mecmau'n-nezâir* (2017) adlı nazire mecmualarından hareketle XIV. asır Azeri sahası divan şairlerinden Nesîmî'nin (ö. 807/1404) özellikle Osmanlı sahası divan şairlerince çok sevildiği ve bazı şiirlerinin yüzlerce kez tanzir edildiği söylenebilir. Nesîmî'nin *Mecmûatü'n-nezâir*'de yer alan 6 zemin şiirine 23 farklı şair tarafından 39 nazire yazılırken *Mecma'un-nezâir*'de yer alan 8 zemin şiirine 106 farklı şair tarafından 226 adet nazire yazılmıştır. Nesîmî'nin şiirlerinden etkilenen ve onu defalarca tanzir eden şairlerden biri de Misâlî'dir (ö. 948/1541).

XVI. asır divan şairi Misâlî'nin hayatına dair pek çok söylenece (Güneş, 2011: 10-13) onun gerçek kimliğini öğrenmeyi zorlaştırmaktadır. Tezkirelerde adı geçen Misâlî (Ahdî, 2018: 274; Aşık Çelebi, 2018: 332; Kınalızâde Hasan Çelebi, 2017: 741; Beyânî, 2017: 176; Riyâzî, 2017: 288) Edirneli Hasan Çelebi olup Hurufî Misâlî'den farklıdır. Hurufî Misâlî'nin Gül Baba ile aynı kişi olduğu düşünülmekte ise de bu tartışmalı bir meseledir. Gül Baba Amasya'nın Merzifon ilçesinde doğmuş, Fatih Sultan Mehmed döneminden Kanuni Sultan Süleyman dönemine dek pek çok savaşa katılmış ve nihayet Budin seferinde şehit olmuştur (Kaçalın, 1996: 227). Mustafa Kaçalın –her ne kadar öyle zannedilse de- Gül Baba'nın Misâlî mahlasıyla şiirler yazan şair olmayabileceğini ifade etmektedir (1996: 227). İmran Gündüz Alptürker (2015), Mustafa Kaçalın'ın “Gül Baba'nın Misâlî mahlasıyla manzum ve mensur bazı eserler yazdığı ve Hurufî olduğu kanaati yaygındır.” (1996: 228) cümlesini kaynak göstermeden aynen almış ve konuya hiçbir açıklık getirmeden Hurufî Misâlî'ye ait eserleri Gül Baba'nın eserleri arasında saymıştır. Güldane Gündüzöz ve Hatice Dağlar (2020: 366) ise *Gül Baba Divanı* üzerine yazdıkları bir makalede herhangi bir kaynağa dayanmadan ve ilgili tartışmaya girmeden Gül

Baba'nın Misâli mahlasıyla şiirler yazdığını ifade etmişlerdir. *Misâli Divanı* üzerine bir yüksek lisans çalışması yapan Obam Cemal Bayar'a (2012: 12-18) göre XVI. asra dek üç farklı Gül Baba bulunmaktadır, bu kişiler birbiriyle karıştırıldığı gibi Hurufi şair Misâli ile Gül Baba'nın aynı kişi olup olmadığının bilinmemesi farklı görüşlere yol açmıştır. Misâli ile aynı kişi olduğu düşünülen Budin şehidi Gül Baba'nın cenazesinde Kanuni Sultan Süleyman'ın ve Şeyhülislam Ebussuud Efendi'nin bulunması, bu kişinin Osmanlı Devleti tarafından baskı altına alınan ve bazı üyeleri katledilen Hurufilerden biri olamayacağını göstermektedir. Obam Cemal Bayar'a göre en doğrusu, Hurufi Misâli'nin üç Gül Baba'dan da farklı bir şair olduğudur.

Hurufi-Bektaşî Misâli'nin hayatına dair pek az şey bilindiği ve bu şaire tezkirelerde rastlanmadığı bir gerçektir. Onun Gül Baba ile aynı kişi olup olmadığı da eldeki malzemedeki hareketle kesin bir şekilde söylenememektedir. Yanlışlanamayacak en önemli husus Misâli mahlasıyla şiirler yazan şairin koyu bir Hurufi olduğudur.

Hurufi olan ve *Divan*'ının büyük bir kısmında bu inancın propagandasını yapan Misâli'yi Nesîmî'ye bağlayan sebepler yalnızca edebî değil aynı zamanda dînidir de; çünkü Nesîmî Aliyyu'l-A'lâ (ö. 822/1419) vasıtasıyla Hurufiliğe girmiştir (Usluer, 2009: 66) ve Hurufiliğin kurucusu Fazlullah Esterâbâdî'nin (ö. 796/1394) idam edilmesinden sonra onunla birlikte Anadolu'ya gelerek bu inancı yaymaya çalışmıştır; fakat bu konuda başarılı olamayarak kısa zaman sonra Hurufilerin yoğunlaştığı Halep şehrine göç etmiştir (Ballı, 2010, s. 169-170; Aksu, 1989, s. 381; Bilgin, 2007a: 3-4). Yani Nesîmî, Latîfî'nin (ö. 990/1582) de belirttiği gibi bir Hurufi büyüğüdür (Latîfî, 2018: 453).

Divan'ı incelendiğinde Misâli'nin, tıpkı diğer Hurufi şairlerden Muhîfî (Tataroğlu, 1995) ve Arşî'nin (Kahraman, 1989) yaptığı gibi, Nesîmî'ye pek çok nazire yazdığı görülmektedir. Acaba Misâli Nesîmî'den ne kadar etkilenmiştir ve onun şiirlerinin ne kadarını tanzir etmiştir? Bu nazireler bir üstünlük iddiasıyla mı yazılmıştır yoksa Misâli hem iyi bir şair hem de tanınmış bir Hurufi büyüğü olan Nesîmî'nin gazellerini iddiasız bir şekilde mi tanzir etmiştir? *Misâli Divanı*'nda Nesîmî *Divanı*'ndan olduğu gibi ya da pek az bir değişikliklerle alınan beyitler var mıdır? Misâli'nin Nesîmî'ye yazdığı nazirelerin tespit ve tahlilini konu alan bu makalede bu sorulara yanıt aranacaktır.

1. Misâli Divanı'nda Nesîmî'ye Yazılmış Nazire Gazeller

Misâli Divanı'nda bulunan 598 gazelden 169'u Nesîmî'nin gazelleriyle aynı kafiye ve (varsa) redifte yazılmıştır. Yapılan içerik mukayesesine göre bunlardan 30 gazelin Nesîmî'ye nazire olarak yazıldığı tespit edilmiştir. Nesîmî'nin zemin şiirleri ile söz konusu nazirelerin matla beyitleri şu şekildedir:

İy tabîb-i âhar-ı dil-hastayam kılığıl 'ilâc

Hak rizâsiyçün mana bir dervişam kıl ihtiyâc (Nesîmî G. 32/1)

Haste-i ‘aşkam tabîbâ gönlüm itmez imtizâc
Şerbetünle âh kim la’linden olmazsa ‘ilâc (Misâlî G. 60/1)

*

Fazluna bil bağladum yâ vâhid ü ferd ü ehad
Cümleñün ma’bûdı sensen¹ dâ’imâ hayy ü ebed (Nesîmî G. 36/1)

Ey ruhsârün beyâmı kul hüva’l-lâhu ehad
Mushaf-ı hüsnünde zâhir oldı Allâhü’s-samed (Misâlî G. 76/1)

*

Gayb-ı mutlak sırrını gerçi ki pinhân gösterür
Âşıkârâ kendözin ber-vech-i insân gösterür (Nesîmî G. 43 / 1)

Hak sıfât-ı zâtını bir rûz-ı Kur’ân gösterür
Şekl-i zîbâsını ya’ni Fazl-ı Yezdân gösterür (Misâlî G. 200 / 1)

*

Neylerem men munda turup çünkü dil-dâr andadur
Sanma kim anda didüğüm Bursa ya Lârendedür (Nesîmî G. 45 / 1)

Neylerem ben bunda çün ol tûtî güftâr andadur
Şol boyı serv-i hırâmân mâh-ı envâr andadur (Misâlî G. 138 / 1)

*

Dil-berâ zülfün şebinde mâh-ı tâbân gizlüdür
‘Anberîn zülfünde dâ’im ‘anber-efşân gizlüdür (Nesîmî G. 44 / 1)

Leblerinde serv-i kaddün çeşme-i cân gizlidür
Hızr-ı la’linden taleb kıl k’âb-ı hayvân gizlidür (Misâlî G. 96 / 1)

*

Tâbende yüzün tâbişi bedr-i dücâya ta’n ider
Ferhunde zülfün gölgesi zıll-ı Hümâya ta’n ider (Nesîmî G. 82 / 1)

¹ Metinde “bensen” şeklinde yazılmıştır (Ayan, 2014: 227).

Ey sanem şol meh cemâlün gökde aya ta'n ider
Kâkül-i ham-pür-hamun zıll-ı hümâya ta'n ider (Misâlî G. 119 / 1)

*

Yanaram 'ışkundan ahar gözlerümden yaşlar
Firkatün derdi çihardı yüregünde başlar (Nesîmî G. 91 / 1)

Her seher vaktinde kim bülbül figânın başlar
'Ahu artar şöyle kim ahar gözümünden yaşlar (Nesîmî G. 92 / 1)

Murg-ı cân kim her seher âh-ı figâna başlar
Bahr-ı çeşmüm mevc ider kânile akar yaşlar² (Misâlî G. 141 / 1)

*

'İyd-ı ekberdür cemâlün 'ıyde cân kurbân olur
Âb-ı hayvândur tudagun her kim içer cân olur (Nesîmî G. 95 / 1)

Râh-ı 'ışka 'âşık-ı dîdâr olan kurbân olur
İyd-ı Fazlu'llâha irer Hızr gibi cân olur (Misâlî G. 188 / 1)

*

Her neye kim bahar isen anda sen Allâhı gör
Hançaru kim 'azm kılsan semme vechu'llâhı gör (Nesîmî G. 101 / 1)

Sûretünde Âdemün gel sûretu'llâhı gör
Leblerinde çeşme-i âb-ı hayâtu'llâhı gör (Misâlî G. 110 / 1)

*

Gönlümde menüm 'ışk-ı cemâlün ezelîdür
Şol nesne kim oldı ezelî lem-yezelîdür (Nesîmî G. 108 / 1)

Ol hatt ki senün bedr-i cemâlünde celîdür
Yazlu yed-i kudretle sıfât-ı ezelîdür (Misâlî G. 91/1)

² Bu kelime metinde “başlar” şeklinde yazılmıştır (Güneş, 2011).

*

İy hat u hâlün sıfâtın didi Kur'ânda celîl
Şol cemâlün zikridür zikrüm zehî zikr-i cemîl (Nesîmî G. 237/1)

Ey cemâlün yedi mushâf yedi hatt-ı celîl
K'andan izhâr oldu sırr-ı zât-ı yezdâna delîl (Misâlî G. 348/1)

*

Tâ yüzün gördüm nigârâ gamdan âzâd olmuşam
Kullugunda pâdişâhum hüsnüne şâd olmuşam (Nesîmî G. 248/1)

'Ayn-ı nûram gerçi hâk âb âteş ü bâd olmuşam
Kahr-ı lutfun 'aynıyam gam-nâk u hem şâd olmuşam (Misâlî G. 411/1)

*

Tâ ki yüzünde görmişem hüsnüne hayrân olmuşam
Düşdüm saçun sevdâsına gör ne perîşân olmuşam (Nesîmî G. 250/1)

Ey sanem gördüm yüzün hüsnüne hayrân olmuşam
Kible idelden cemâlün ehl-i îmân olmuşam (Misâlî G. 392/1)

*

İy cemâlün hüsn-i sûret kim kılupdur ol hakîm
Fa'il-i mutlak durur her şeyde mef'ûl ol rahîm (Nesîmî G. 259/1)

Ey mu'anber 'urve-i zülfün sırât-ı müstakîm
Hatt-ı Sübhân'un yüzünde kenz-i Kur'ân-ı 'azîm (Misâlî G. 356/1)

*

İy yanagun Tûr-ı Sînâ vey hatun hayy-i kadîm
Ol tecelliden çu buldı Hakka yol Mûsâ Kelîm (Nesîmî G. 267/1)

Ey kıyâmun sidre vü tûbâ yüzün bâg-ı na'im
Âyet-i hatt-ı cebînün sûret-i zât-ı kadîm (Misâlî G. 358/1)

*

İy nûr-ı dil ü dîde dîdâruna müştâkam
İy yâr-ı pesendîde dîdâruna müştâkam (Nesîmî G. 274/1)

Ey yâr-ı dilâ dâmum dîdâruna müştâkam
V'ey yüzi meh-i tâmum³ dîdâruna müştâkam (Misâlî G. 395/1)

*

Men ki dervîşem fakîrem pâdişâh-ı 'âlemem
Rûh-ı bî-rengem egerçi rengen girdüm âdemem (Nesîmî G. 287/1)

Men ki keşşâf-ı tılısm genc-i nûr-ı mübhemem
Sûret-i Âdemde otuz iki hatt-ı a'zamem (Misâlî G. 361/1)

Men gedâyam gerçi dil mülkünde şâh-ı 'âlemem
Zerreyem ammâ ki enver bahş-ı şems-i a'zamem (Misâlî G. 365/1)

*

Dil-berâ men senden ayru tende cânı neyelerem
Mâl ü milki taht u tâcı hânümânı neyelerem (Nesîmî G. 288/1)

Sidre kaddün var iken serv-i revânı neyelerem
Sensüz ey cân çeşmesârı gülsitânı neyelerem (Misâlî G.394/1)

*

Vücûdum şehrine girdüm tolu nûr-ı Hudâ gördüm
Men ol nûrun tecellisün Muhammed Mustafâ gördüm (Nesîmî G. 294/1)

Cemâlün pertev-i nûr-ı Muhammed Mustafâ gördüm
İrişdüm cennet-i 'adne saçunda istivâ gördüm (Misâlî G. 400/1)

*

Sen mana dil-ber yetersen özgeler yâr olmasun
Bir olur yâr ikki olmaz ikki zinhâr olmasun (Nesîmî G. 328/1)

³ Kullandığımız metinde “meh tâmum” şeklinde ya zılmıştır (Güneş, 2011 : 479).

Senden özge iki 'âlemde bana yâr olmasun
Gönlüme senden vefâlu dahı dildâr olmasun (Misâlî G. 435/1)

*

Görmüşem nûr-ı tecellî rûy-ı zîbâsında men
Ohıram Seb'u'l-Mesânî kaş u tugrasında men (Nesîmî G. 346/1)

Râh-ı Hakkı görmüşem zülf-i mutarrâsında men
Bulmuşam fî dâd u lâmı vech-i zîbâsında men (Misâlî G. 433/1)

*

Çün hemîşe ol güneş ruhsâra döndürmüş yüzün
Şeş cihetden şol büt-i 'ayyâra döndürmüş yüzün (Nesîmî G. 353/1)

Bülbül-i cân ol ruh-ı gülzâra döndürmüş yüzün
Ya'ni kim Rahmânsıfat dîdâra döndürmüş yüzün (Misâlî G. 428/1)

*

Zehî ol kimse kim vardur habîbi sen teki meh-rû
Şeker-güftâr ü gül-ruhsâr u müşkîn-hâl ü 'anber-bû (Nesîmî G. 354/1)

Lebün mül mül hadün gül gül müjen tîr ü kemân ebrû
Kadün serv-i ser-efrâz u siyâh çeşmündürür âhû (Misâlî G. 490/1)

*

Dünyâ turacak yir degül iy cân sefer eyle
Aldanma anun âline andan hazer eyle (Nesîmî G. 357/1)

Ger 'ârifisen fâni cihândan güzer eyle
Emmâre-i nefse sakın uyma hazer eyle (Misâlî 538/1)

*

Sen sana ger yâr isen var iy gönül yâr isteme
Yâr u dil-dâr ol sana sen yâr u dil-dâr isteme (Nesîmî G. 37/1)

Ey gönül kalb-i zegalden⁴ ‘ahd u ikrâr isteme
Râst-ı güftâr olmayandan râst-ı güftâr isteme (Misâlî G. 520/1)

*

Gel gel ki müştâk olmuşam şîrîn lebün gül kandına
Gül kand-ı Mısrîdür lebün kandın iletgil kandına (Nesîmî G. 378/1)

Teşneyem ey gonce leb la’l-i lebün⁵ gül⁶ kandına
N’ola kandursan beni lutf idüp anun kandına (Misâlî G. 515/1)

*

Çün beyân oldu rumûz-ı ‘alleme’l-esmâ bize
Rûşen oldu nûkte-i sırr-ı şeb-i İsrâ bize (Nesîmî G. 400/1)

Tâ lebün keşf itdi sırr-ı ‘alleme’l-esmâ bize
Rûşen oldu nûr-ı Sübhâne’l-lezî isrâ bize (Misâlî G. 510/1)

*

Cemâlün kible-i îmân degül mi
Vücûdun mazhar-ı insân degül mi (Nesîmî G. 435/1)

Cemâlün mushaf-ı Yezdân degül mi
Lebün câm-ı şarâb-ı cân degül mi (Misâlî G. 550/1)

*

Sûretün nakşında her kim görmedi nakkâşını
Vâhib-i sûret anun gözsüz yaratmış başını (Nesîmî G. 442/1)

Fazl-ı Hakdan ders iden tâhâ-yı zülf ü kaşını
Nakş-ı ruhsârında idrâk eyledi nakkâşını (Misâlî G. 564/1)

⁴ Deva Güneş’in hazırladığı metinde bu kelime “zegal” şeklinde okunmuştur (2011: 581) ancak kelime anlam ve vezin gereği “zegân (çaylak)” şeklinde okunmalıdır.

⁵ Kullandığımız metinde “la’l-i lebün” tamlama yapılmayarak “la’l lebün” şeklinde yazılmıştır (Güneş, 2011: 578).

⁶ Deva Güneş’in hazırladığı metinde “gel” olarak okunmuştur (2011: 578).

Misâli'nin Nesîmî'ye yazdığı nazireler, *Divan*'ındaki gazellerin %5.02'sine karşılık gelmektedir. Bunlardan 21'i doğrudan Hurufilik ile alakalıdır. Hurufî şairlerin şiirlerinde bu inancın propagandası çokça yapılmıştır ve bu durum ne Nesîmî'nin ne de Misâli'nin divanlarında farklıdır. Bununla beraber Nesîmî'nin Hurufilik propagandası yaptığı şiirler ile divan şairleri üzerinde edebî bir etki oluşturmadığı da bir gerçektir. Bu konudaki en önemli kanıt şüphesiz ki nazire mecmualarıdır. Nesîmî'nin yaşadığı döneme en yakın nazire mecmuası olan *Mecmûatü'n-nezâir*'de (Ömer bin Mezîd, 1995) Nesîmî'ye ait 6 zemin şiirden hiçbiri Hurufilik ile alakalı değilken XVI. asırda Edirneli Nazmî tarafından derlenen *Mecmau'n-nezâir* (2017) adlı nazire mecmuasında bulunan 8 zemin şiirden yalnızca biri Hurufilik ile ilgilidir. Halbuki “Şol tamâm iki yüzünden çünkü ref’ oldı nikâb / Zulmetün devrânı geçdi zâhir oldı âftâb” matlalı bu zemin şiire yazılan nazireler de –birkaçı hariç- Hurufilik ile ilgili hiçbir kavram ya da düşünce içermezler. Dolayısıyla Nesîmî'nin divan şairlerini Hurufilik propagandası yapmadığı şiirleriyle etkilediği söylenebilir. *Misâli Divanı*'nı incelediğimizde ise durum bunun tam tersidir. Misâli Nesîmî'nin daha çok Hurufilik ile ilgili şiirlerine nazire yazmıştır. Bunun sebebi Nesîmî'nin Hurufî büyüklerinden biri kabul edilmesi ve Misâli'nin –şiirlerinden anladığımız kadarıyla- koyu Hurufilerden biri olmasıdır. Bu durumda Misâli'nin, inancı gereği Hurufî önderlerinden Nesîmî'nin izinden gittiğini ve bunu propaganda amacıyla yapıp edebiyatı bir araç olarak kullandığını kabul etmek gerekir. Çalışmanın gazel ve beyit mukayeselerini konu alan bir sonraki kısmında bu husus açıkça görülecek ve Misâli'nin üstünlük iddiasıyla değil de inancı açıklamak üzere Nesîmî'nin izinden yürüdüğü hatta Nesîmî'yi taklit edecek kadar ileri gittiği örneklerle açıklanacaktır.

2. Örnek Mukayeseler

2.1. Gazel Mukayeseleri

2.1.1. Birinci Örnek Mukayese

Nesîmî'nin 91 numaralı gazeli:

Yanaram ‘ışkundan ahar gözlerümden yaşlar

Firkatün derdi çıhardı yüregünde başlar

Müdde‘i ta‘n eyleyüp başuma kahar ‘ışkunı

Sınuga vâcib degüldür munca atmak taşlar

Gamdan inceldi vücûdum oldı yeni ay kimi

Gözlerüme tüş olalı şol hilâli kaşlar

Hasta olalı gönül 'ışkundan iy cân pâresi
İçerem gam matbahından dürlü dürlü aşlar

Zülfünde tolaştı gönlüm bilmedi âşuften kim
Zülfün ucundan ne çoh çoh yile vardı başlar

Şöyle yanar yüregümde iy sanem 'ışkunun odı
Kim tutuşmuş şu 'lesinden hem kuru hem yaşlar

Olmışam derd-i firâkunla za'if ol hadde kim
Getürimezler hayâle nakşunı nakkâşlar

Fürkat ü hasret meni senden cüdâ kıldı bu gün
Ururam mihnet eliyle uş başuma taşlar

Öldi 'ışkundan Nesîmî uşta dünyâdan gider
Sen murâd ile cihânda kal ü yaşa yaşlar

Misâli'nin 141 numaralı gazeli

Mürg-i cân kim her seher âh-ı figâna başlar
Bahr-ı çeşmüm mevc ider kânile akar yaşlar

Vuslat-ı la'lünden idelden beni takdîr dūr
İçdiğüm su hûn yedüğüm zehir alev daşlar

Âsitânun Ka'besi'nün hidmetiçün rûz u şeb
Gözlerüm sakka durur kirpiklerüm ferrâşlar

Men ki gam küncinde neyveş inledükçe her seher
Rahm idüp her sû bana feryâda başlar taşlar

Nâ-tüvân⁷ cismüm miyân-ı mûdan⁸ oldu hayâl
Derd-i hicrûn tâ çıkardı yüregümde başlar

Şöyle baş çekdi derûnumdan firâkun âteşi
Gâh idersem yanar âhumdan kuru hem yaşlar

Subha dek müstagrik hûnum gözümde ân kim
Hasteyem derdüme dermân var mı ey yoldaşlar

Gam degül hecrünle cân virse Misâlî ey sanem
Tek murâdıla cihânda sen yaşa bin yaşlar⁹

Yukarıdaki gazeller fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâilâtün fâilün veznedir. Mısra sonlarındaki “başlar”, “yaşlar” ve “taşlar” kelimeleri her iki gazelde de dikkat çekmektedir. Hurûfiliğin Anadolu’da yayılması konusunda önde gelen Fazlullah takipçilerinden Nesîmî’nin gazeli Hurufilik akidesine dair hiçbir düşünce ya da kavram barındırmamaktadır. *Divan*’ının büyük bir kısmı Hurufilik düşüncesine dair olan Misâlî’nin naziresi de tıpkı Nesîmî’nin şiiri gibi inanç propagandası yapmaktan uzaktır. Gazeller aşka ve sevgiliden ayrınlığa dairdir.

Nesîmî matla beytinde ayrılık dolayısıyla ağladığını ve yüreğinde yaraların çıktığını söyler. Misâlî de matla beytinde, Nesîmî’ye benzer bir şekilde, ân u figan edip kanlı yaşlar akıttığından bahseder. Nesîmî’nin beyti söz sanatlarından uzak, anlamca daha sade ve doğrudan bir ifadeye sahip iken Misâlî canını kuşa (murg-ı cân) ve gözlerini denize (bahr-ı çeşmüm) benzeterek teşbih-i belîğ yapmış, gözyaşlarını deniz dalgalarına benzeterek ne kadar çok ağladığını mübalağa yoluyla anlatmıştır. Nesîmî’den farklı olarak Misâlî’nin yaşları kanlıdır; dolayısıyla Misâlî’nin ayrılık derdi Nesîmî’ninkinden daha büyüktür. Nesîmî’nin matla beytindeki “çihardı yüregünde başlar” ifadesi Misâlî tarafından beşinci beyitte tekrarlanmaktadır.

Nesîmî dördüncü beyitte can parçası diye hitap ettiği sevgilisine, âşık olduktan sonra gam mutfağından türlü türlü çorbalar içtiğini söyleyerek ne kadar aşk acısı çektiğini ifade etmektedir. Misâlî ise ikinci beyitte kaderin kendisini sevgilinin lal gibi kırmızı dudağına kavuşmaktan uzak tutması sebebiyle içtiği suyun kan,

⁷ Deva Güneş’in hazırladığı metinde “Nâ-tüvân-ı” şeklinde yazılmıştır.

⁸ Deva Güneş’in hazırladığı tez metninde bu kelime “mürden” şeklinde yazılmıştır; ancak beytin bütününe baktığımızda kelimenin “mû” şeklinde okunması gerektiği anlaşılmaktadır. Deva Güneş metindeki vav (و) harfini re (ر) şeklinde okumuş ya da müstensih, yanlışlıkla vav (و) yazacağı yerde re (ر) yazmış olmalıdır.

⁹ Bu kelime metinde “yaşar” şeklinde yazılmıştır (Güneş, 2011).

yediğinin ise zehir ve alev taşları olduğunu söylemektedir. Böylece her iki şair de çektikleri aşk acısını yeme eylemi etrafında oluşturdukları şairane söyleyiş ile anlatmaktadır.

Nesîmî altıncı beyitte “Ey put!” diye hitap ettiği sevgilisine, yüreğindeki aşk ateşinin, bir kıvılcımından hem kuru hem de yaşın tutuşacağı kadar şiddetli olduğundan bahsetmektedir. Misâlî'nin altıncı beytinde ifade edilen yürek ateşi ise âşığın bir âh etmesiyle kuru ve yaş olan ne varsa hepsini yakacak niteliktedir.

Nesîmî, yedinci beyitte ayrılık derdiyle çok zayıfladığını, adeta görünmez olduğunu; bundan dolayı nakkaşların, bedenini hayal edemediklerini söylemektedir. Misâlî de Nesîmî'nin bu mübalağasına benzer bir mübalağa ile karşılık vermiş, beşinci beytinde çaresiz bedeninin tıpkı sevgilinin beli gibi inceldiğini, kıl gibi zayıfladığını; dolayısıyla adeta bir hayal hâline geldiğini söylemiştir.

Hem Nesîmî hem de Misâlî'nin makta beytinde âşık, ayrılık derdiyle can vermekte ve sevgiliye arzuların gerçekleştiği uzun bir hayat dilemektedir.

2.1.2. İkinci Örnek Mukayese

Nesîmî'nin 346 numaralı gazeli:

Görmişem nûr-ı tecellî rûy-ı zîbâsında men

Ohıram Seb 'al'-Mesânî kaş u tuğrasında men

Âyet-i ve'l-leyl buldum ohıram Ümmü'l-Kitâb

Câna min bend atmışam zülf-i semen-sâsında men

Biz kelâm idük ezelden nutk ile bulduk vücûd

N'eylerem da'vî idüp zâhid bes esmâsında men

'Âlemün bahrında hayrân oldı cümle ehl-i fen

Dürr-i meknûn bulmuşam çün ka'r-ı deryâsında men

'Âklı fânûs itmîşem pervânedür Rûhü'l-Kudûs

Cân ile baş oynaram hem 'ışk sevdâsında men

'Âteş-i Nemrûda girsem tan mı İbrâhîm-sıfat

Ança bütler sıymışam gebrün kilisâsında men

هـ كـ مـ نـ هـ - Hikmet - ٢٤

HİKMET - AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ [JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]

YÜNUS EMRE'DEN MEHMED ÂKİF'E ŞİİR ÖZEL SAYISI

YIL 7, ARALIK 2021

ISSN: 2458- 8636

Men Nesîmîyem ne gam-gîn olur isem zâhidâ
Şâd u hurrem yürürem gönlüm tesellâsında men

Misâlî'nin 433 numaralı gazeli:

Râh-ı Hakkı görmişem zülf-i mutarrâsında men
Bulmuşam fî dâd u lâmi vech-i zîbâsında men

Cân göziyle görmişem dîdâr-ı Hakkı zâhirâ
Şol yüzi meh-pârenün mir'ât-ı bî-pâsında men

Mahzen-i dür-i ezel buldum u la'l-i ma'rifet
Tâ garîk oldum hakîkat 'ilm-i deryâsında men

Ehl-i îmân olmuşam tâ kim sucûda gelmişem
Ol yüzi Ka'be kaşı mihrâb bâlâsında men

'Alleme'l-esmâ rumûzın görmişem 'ayne'l-yakîn
Şol perî sîmâ habîbün çeşm-i şehlâsında men

Gösterem gün gibi zâhir dört kitâbun sırrını
Hakk'a teslîm eyler isen tâha vü yâsînde men

Bendedür Hakk'un cemâli sûretinde görmişem
Hem-çü Mûsâ âteş-i nûr-ı tecellâsında men

Başımı tob eyleyüp meydâna girdüm 'aşkla
Tâ ki çevgân bulmuşam zülf-i semen-sâsında men

Ey fakîh bî-tahâret gör bu vechu'llâhı kim
Bulmuşam şol dil-berün ruhsâr-ı 'ulyâsında men

Zât-ı Hakkıyla muhîm olmuş durur kevn ü mekân
Kâfirem yüz tutmuşam gebrün¹⁰ kilîsâsında men

Ey Misâlî cennetün âb-ı hayâtın içmişem
Şol kamer tal'atunun la'l-i musaffâsında men

Her iki gazel de fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün vezninde olup kafiye (-â) ve redif (-sında men) bakımından ortaktır. Misâlî'nin Osmanlı sahası divan şairi olmasına rağmen tıpkı Nesîmî gibi Azeri lehçesiyle “men” demesi dikkat çekicidir. Hem Nesîmî hem de Misâlî yukarıdaki gazellerinde Hurufilik akidesini konu edinmektedir.

Her iki gazelin matla beytinde sevgilinin yüzünde hakikatin görüldüğü ifade edilmiştir. Sevgilinin güzel yüzünde Nesîmî tecelli nurunu müşahede edip Seb 'al'-Mesânî olarak bilinen Fatiha Suresi'ni (Vîrânî Abdal, 2015: 21) okurken Misâlî fe (ف), dad (ض) ve lam (ل) harflerini (yani Fazl [فضل] ismini) bulur¹¹. Sevgilinin taze zülfünde ise Hak yolunu görür.

Nesîmî, Mecusi tapınağında pek çok put kırdığı için, tıpkı Hz. İbrahim gibi Nemrut ateşine girmesine şaşılmayacağını söylemektedir. Misâlî ise her yerin Hakka mekân olduğunu, bundan dolayı kâfir olup Mecusi tapınağına gittiğini ifade etmekte; Allah'ın orada dahi bulunacağını ima etmektedir.

Nesîmî bütün bilim adamlarının âlemin denizine hayran olduklarını, kendisinin ise bu denizin dibinde dizilmiş inci bulduğunu ifade etmektedir. Misâlî de Nesîmî'ye benzer şekilde hakikatin ilim denizine daldığını ve burada ezel incisinin mahzenini ve marifet lalini bulduğunu söylemektedir.

Nesîmî, sevgilinin yasemin gibi olan saçında kendi canına bin bent atmış, orada ve'l-leyl âyetini bulmuştur ve Ümmü'l-Kitâb denilen Fatiha suresini okumaktadır. Misâlî'ye gelince; o, sevgilinin yasemin gibi olan saçında çevgan bulmuş, başını ise top yaparak aşk meydanına girmiştir.

2.1.3. Üçüncü Örnek Mukayese

Nesîmî'nin 400 numaralı gazeli:

Çün beyân oldı rumûz-ı 'alleme'l-esmâ bize
Rûşen oldı nükte-i sırr-ı şeb-i İsrâ bize

¹⁰ Deva Güneş'in metninde “kibrün” şeklinde okunmuştur.

¹¹ Hurufî şiirlerinde bu düşüncenin kurucusu Fazlullah Esterâbâdî'den Fazl, Fazl-ı Hak, Fazl-ı Yezdân, Fazl-ı Ehad, Fazl-ı İlâh ve Fazl-ı Rahmân gibi isimlerle bahsedilir (Nesîmî, G. 10/6, G. 187/11, G. 179/17, G. 199/2, G. 4/15, G. 150/7, G. 252/8; Usluer, 2009: 575).

Zerre-i mihrüz egerçi matla‘-ı mihr olmuşuz
Katre-i bahruz ve lîkin mevc urur deryâ bize

Bilmişüz dünyâ-yı fânînün nedür keyfiyeti
Zâhir olmuşdur hafâyâ ‘âlem-i ‘ukbâ bize

Sûfiyâ biz çekmezüz imrûz u ferdâ gussasın
İbn-i vaktüz lâ-cerem imrûz olur ferdâ bize

Ümmehâtun zübdesiyüz halka meşhûr olmuşuz
Şöyle zâtuz kim bulunmaz bir dahı hem-tâ bize

Çâr ‘unsurdur bizi sûretde kılduran karâr
Yohsa ma‘nîde makâm-ı kurb-ı Hakdur câ bize

Cennet-i dîdârdur maksûd-ı ehl-i ma‘rifet
Bir nefes ansuz gerekmez cennetü’l-me’vâ bize

Biz ki ma‘nî gülşeninde söylerüz bülbül kimi
Hasret iltür lutf ile tûtî-i şekker-hâ bize

İy Nesîmî gâfil olma şol hümâyûn-pîşeyüz
Kim kılur her dem tecellî Kâfdan ‘Ankâ bize

Misâli'nin 510 numaralı gazeli:

Tâ lebün keşf itdi sırr-ı ‘alleme’l-esmâ bize
Rûşen oldu nûr-ı Sübhâne’l-lezî İsrâ bize

Ravza-i hüsnün tecellî eyleyelden her taraf
On sekiz bin ‘âlem oldu cennetü’l-me’vâ bize

Yedi yirden okuduk yedi kelâmun urdı mevc
Ol zümürüd yedi cevherden sekiz deryâ bize

‘Ayn-ı nutk oldu kelâm-ı Hakk’a tebdîl eyledün
Nûr-ı mutlak oldu ya‘nî dünye vü ‘ukbâ bize

Biz bugün dîdâra irdük ahsen-i takvîmde
Zâhidâ öğme ne hâcet cennet-i ferdâ¹² bize

Nûr-ı Hak’dan mihr-veş oldu münevver ‘ayn-ı rûh
Rûşen idelden cemâlün Fazl-ı bî-hem-tâ bize¹³

Tûti-i mir’ât-ı ‘ışk olduk ma’ârif kandına
Kanmışuz çün sundı câm ol la‘l-i sükker-hâ bize

Nâzır olaldan yüzün mir’âtına ey mâh-ı bedr
Mihr-i rahşân oldu lâyih-ı Hak her câ bize¹⁴

Âfitâbuz¹⁵ zerrede bahr-ı muhîtüz katrede
Cismile Kâfuz Misâlî rûhdur ‘Ankâ bize

Her iki gazel de fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilün vezninde olup kafiye (-â) ve redif (bize) bakımından ortaktır. Hem Nesîmî hem de Misâlî gazellerinde Hurufilik akidesini işlemektedirler.

¹² Kullandığımız divan metninde “cennet-i ferdâ” tamlaması “cennet ferdâ” şeklinde yazılmıştır (Güneş, 2011: 575).

¹³ Birinci mısranın vezni bozuktur. Bkz. İBB Atatürk Kitaplığı, OE_Yz_0056, 66b.

¹⁴ İkinci mısranın vezni bozuktur. İBB Atatürk Kitaplığı OE_Yz_0056 numaralı el yazma nüshanın 67a varağında bu mısra şu şekildedir: “Mihr-i rahşân-vâr layih oldu Hakk her câ bize.” Görüldüğü üzere bu beytin de vezni bozuktur.

¹⁵ Kullandığımız metinde bu kelime “âftâb” şeklinde yazılmıştır (Güneş, 2011: 575).

Her iki gazelin matla beytinde geçen ‘alleme’l-esmâ tamlaması Bakara suresinin 31. ayetine¹⁶ telmihte bulunmaktadır. Hurufiler Allah’ın Âdem’e öğrettiği isimleri Arap alfabesindeki 28 ve Fars alfabesindeki 32 harf olarak yorumlar (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 59; Bashir, 2013: 51), yani isimlerin tümü 32 ilahi kelimedir (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 84-85). Allah Âdem’i bu 32 kelime üzerine kendi suretinde yarattığı için Âdem’in yüzü Allah’ın yüzüdür (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 175). İsrâ gecesinde Hz. Muhammed miraca çıkar ve Allah’a arada iki yay aralığı kadar mesafe kalıncaya dek yaklaşır (Necm, 1-18). Hurufilermiraç hadisesini Hz. Muhammed’in yüzdeki hatların sırrına ulaşması olarak yorumlar (Usluer, 2009: 401) çünkü Allah miraçta kendisini Hz. Peygamber’e tüysüz bir genç suretinde göstermiş (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 40) ve böylece Âdem’in yüzündeki ümmî hatları ona öğretmiştir. Her iki şair de ‘alleme’l-esmâ’nın açıklanması sayesinde İsrâ sırrının açığa çıktığını ifade etmektedir.

Nesîmî dördüncü beyitte sufiye çatar ve kendisinin gelecek kaygısı içinde olmayan bir ibnü’l-vakt olduğunu söyler. Misâli de buna benzer bir şekilde beşinci beyitte zahide çatar ve yarının cennetini övmemesini çünkü kendisinin bugün en güzel suretteki yüze ulaştığını söyler.

Nesîmî yedinci beyitte marifet ehlinin amacının yüz cennetine ulaşmak olduğunu, onsz kendilerine Meva cennetinin gerekmeyeceğini söylerken Misâli ikinci beyitte sevgilinin yüz bahçesinin her tarafta tecelli etmesi sebebiyle kendisine on sekiz bin âlemin Meva cenneti hâline geldiğini ifade etmektedir.

Nesîmî sekizinci beyitte kendilerinin bülbül gibi, şeker sözlü bülbülün iyilikle hasret ilettiğini söylediklerini anlatır. Misâli de yedinci beyitte tatlı sözlü lal dudağın kendilerine bir kadeh sunduğunu, böylece kendilerinin maarif şekerine doyan aşk aynası bülbülleri hâline geldiklerini söyler.

Matla beytinde Nesîmî hümayun kuşu huylu olduklarını söyler ve gafil olmama hususunda kendilerini uyarır çünkü Anka kuşu her an Kaf dağından tecelli etmektedir. Misâli ise makta beytinde zerrede güneş ve damlada deniz olduklarını söyler. Onların bedenleri Kaf dağı, ruhları ise Anka kuşudur.

2.2. Bazı Beyitlerin Mukayesesi

Bir önceki kısımda gazel düzeyinde incelenen nazire ilişkisi bu kısımda beyit düzeyinde incelenecektir.¹⁷

Neylerem men munda turup çünkü dil-dâr andadur

Sanma kim anda didüğüm Bursa yâ Lârendedür (Nesîmî G. 45/1)

¹⁶ “Allah, Âdem’e bütün varlıkların isimlerini öğretti. Sonra onları meleklerle göstererek, ‘Eğer doğru söyleyenler iseniz, haydi bana bunların isimlerini bildirin.’ dedi” (Ba kara, 31).

¹⁷ Misâli’nin Nesîmî’ye yazdığı nazirelerin tamamını makale sınırları içerisinde örneklerle inceleyemeyeceğimiz için böyle bir uygulamaya gidilmiştir.

Neylerem ben bunda çün ol tûti güftâr andadur
Şol boyı serv-i hırâmân mâh-ı envâr andadur (Misâli G. 138/1)

Her iki beyitte de birinci mısraların benzerliği dikkat çekmektedir. Hem Nesîmî hem de Misâli beyitlerde hiçbir Hurufî düşüncesinden bahsetmez ve sevgiliyi konu alır. Beyitlerde en belirgin duygu sevgiliye duyulan hasrettir.

*

Tâbende yüzün tâbişi bedr-i dücâya ta'n ider
Ferhunde zülfün gölgesi zıll-ı Hümâya ta'n ider (Nesîmî G. 82/1)

Ey sanem şol meh cemâlün gökde aya ta'n ider
Kâkül-i ham-pür-hamun zıll-ı hümâya ta'n ider (Misâli G. 119/1)

Nesîmî'nin beyti müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün veznindeyken Misâli'nin beyti fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün veznindedir. Her ne kadar bu örneklerin vezinleri farklı olsa da beyitlerin içeriğine bakıldığında büyük bir benzerlik dikkat çekmektedir. Nesîmî ile Misâli beyitlerin birinci mısralarında sevgilinin yüzünün ayı ayıpladığını söylemektedir çünkü onun yüzü aydan daha parlak ve daha güzeldir. İkinci mısradaki Nesîmî sevgilinin saçının gölgesinin Hüma kuşunun gölgesini ayıpladığını ifade ederken Misâli bizzat sevgilinin saçının Hüma kuşunun gölgesini ayıpladığını söylemektedir. Hüma devlet kuşudur ve efsaneye göre onun gölgesi kimin üzerine düşerse o kişi hükümdar olur (Onay, 2019: 219). Şairler Hüma kuşunun gölgesi ile sevgilinin saç ve saçının gölgesi arasında renk ilgisi kurmuşlardır.

*

Hacc-ı ekber kılmag istersen gel iy zâhid berü
'Âşıkun kalbi içinde sen bu beytu'llâhı gör (Nesîmî G. 101/4)

'Ârif isen dâ'ima dil Ka'besine tut yüzün
Sen fakîrün gönli içinde bu beytu'llâhı gör (Misâli G. 110/4)

Her iki şair de gönli Kabe'ye benzetmişlerdir. Nesîmî'ye göre hacc-ı ekber ancak âşığın kalbindeki Beytullah'a yapılır. Misâli'ye göre ise arif daima gönül Kabe'sine yüzünü dönmelidir.

*

Zülf ü kaş u kirpügündür yidi hat Ümmü'l-Kitâb
Fazl imiş bâ-yı Bismi'l-lâhi'r-rahmâni'r-rahîm (Nesîmî G. 267/2)

Ey yüzün Ümmü'l-Kitâb u sûre-i seb'a'l-mesân
Bunda buldum bâ-yı Bismi'l-lâhi'r-rahmâni'r-rahîm (Misâlî G. 358/2)

“Ümmü'l-Kitâb” kitabın anası demek olup Hurufiler tarafından Fatiha suresine verilen addır (Seyyid Nesîmî, 2017: 7). Fatiha'nın bir diğer adı ise Seb'u'l-Mesânî'dir. Fatiha'da bulunan yedi ayet insan yüzündeki yedi ümmî hatla karşılık gelir (Gölpınarlı, 1989: 18). Bu ümmî hatlar dört kirpik, iki kaş ve bir saçtan ibarettir (Usluer, 2009: 280). Bundan dolayı Nesîmî yüzde bulunan yedi ümmî hatlı Ümmü'l-Kitâb olarak adlandırırken Misâlî de yüzü Ümmü'l-Kitâb ve Seb'a'l-Mesân olarak adlandırmaktadır. Nesîmî'nin Fazl ile kastedtiği kişi Fazlullah Esterâbâdî'dir (Usluer, 2009: 575). Basmelenin be'sinin Fazlullah olmasını Muhîti'nin bu harfe dair aşağıdaki beyti açıklamaktadır:

Olur eczâda iki vü üç nukât
İsm-i Fazl-ı Hak görünür bî-galat (Muhîti, 2016: 185)

Beyte göre be (ب) harfinin eczâsında yani okunuşunda iki harf ortaya çıkar (بي). Bu harfler ile harflerin noktalarının toplamı beştir. Fazl-ı Hak (فضل حق) isminin yazılışında da beş harf bulunur. Dolayısıyla be (ب) harfi Fazl-ı Hak'a (فضل حق) yani Fazlullah Esterâbâdî'ye denk gelir. Misâlî'nin basmelenin be'sini bulması ise Hz. Âdem ile ilgilidir. Yüzdeki ümmî hatlar şaire Hz. Âdem'i buldurmuştur. Hurufilere göre *Kuran*'ın ilk harfi olan be (ب) Hz. Âdem'i, son harfi olan sin (س) ise Hz. Muhammed'i sembolize etmektedir (Usluer, 2009: 393).

*

'Âşıkun yüzi hemîşe dil-bere karşı döner
'Âbidi gör kim neçe dîvâra döndürmüş yüzün (Nesîmî G. 353/5)

Âdem evveldürür erbâb-ı Fazlun kıblesi
Hâcî-yı gûr Ka'bede dîvâra döndürmüş yüzün (Misâlî G. 428/2)

Nesîmî'ye göre âşık yüzünü sevgiliye döner yani ibadetini ona karşı yapar. Âbid ise Kabe'ye yani cansız duvara karşı ibadet eder. Misâlî de tıpkı Nesîmî gibi

düşünür. Hurufilerin Kabe'si Âdem'dir yani insan yüzüdür. Halbuki eşek hacı ibadet etmek için yüzünü duvara dönmüştür.

*

Dünyâ turacak yir degül iy cân sefer eyle
Aldanma anun âline andan hazer eyle (Nesîmî G. 357/1)

Ger 'ârifisen fâni cihândan güzer eyle
Emmâre-i nefse sakın uyma hazer eyle (Misâlî 538/1)

Her iki şair de geçici dünyadan sakınmak gerektiğini ifade eder. Nesîmî okuyucusunu dünyanın hilelerinden sakındırmaya çalışırken Misâlî aşâğılık nefse uymaktan uzak tutmaya çalışır.

*

Bir hâle karâr eylemez eyyâm ü geçer 'ömr
İy ehl-i nazar bahma bu hâle nazar eyle (Nesîmî G. 357/2)

'Aşk ehli ile bâde-keş bu demi hoş gör
Çün beş gün imiş cîfe-i dünyâ nazar eyle (Misâlî G. 538/2)

Beyitlerde şairler dünyanın geçiciliğine dikkat çekmektedirler.

*

Budur 'Arş-ı muhît-i kul hüvallâh
Kişi kim bilmedi hayvân degül mi (Nesîmî 435/2)

Seni her kim hakîkat bilmedi Hak
Beşer dime ana hayvân degül mi (Misâlî G. 550/2)

Hem Nesîmî hem de Misâlî Hurufî akidesince insanı Hak bilmeyen kişilerin hayvan mertebesinde olduklarını söyler.

*

Gül bulunmaz çün tikenüz dünyenün bâğında hîç
Epsem ol bîhûde gülsüz yirde gül-zâr isteme (Nesîmî G. 371/3)

Bu cihân bâğında bir gül yok dikendür cümlesi
Bâğ-ı dehr içinde 'âkıl zevk-i gül-zâr isteme (Misâlî G. 520/4)

Her iki şair de dünyada bulunan güllerin dikenli olduğunu söyleyerek dünya nimetlerinin acı ile beraber bulunduğuna işaret etmekte ve akıl sahiplerini gülsüz dünyada gül bahçeleri istememeleri yani acısız mutluluğa talip olmamaları konusunda uyarmaktadırlar.

*

Ger dilersen göresen Hak yüzini 'aynü'l-yakîn
Bist ü heşt ü sî vü dü te'vil ü bürhân gösterür (Nesîmî G. 43/2)

Kanı idrâk itmege insân Misâlî gerçeğim
Cümle şey zât u sıfât-ı Hakk'a bürhân gösterür (Misâlî G. 200/9)

Nesîmî Hak yüzünü görmek isteyenlere yirmi sekiz ve otuz iki harfin tevil ve kanıt gösterdiğini söyler. Misâlî ise insanın gerçeği anlaması için bütün mevcudatın Hakk'ın sıfat ve zatına işaret ettiğini ifade eder. Hurufiliğe göre Arap alfabesindeki yirmi sekiz ve Fars alfabesindeki otuz iki harf varlıkta mümkün olan isimlerin tümüdür (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 84-85). Bu otuz iki ilahi kelime yaratılmamıştır, gayr-ı mahluktur (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 124). Şekil ve suretten uzaktır. İlahi kelimelerin yüzü, uzunluğu, derinliği ve rengi yoktur. Zamanın dışında olan ilahi kelimeler için geçmiş, gelecek ya da şimdiki zaman hiçbir şey ifade etmez. Ezeli ve ebedi olan ilahi kelimeler varlıklarını Allah'ın varlığıyla sürdürürler (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 66). Dahası, Allah'ın aslı otuz iki harftir (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 400). Tüm ilimler, tüm isimler ve tüm semavi kitaplar otuz iki harf vasıtasıyla meydana gelmiştir (Usluer, 2009: 312-313). Dolayısıyla Nesîmî, bizzat harf olan Allah'ın yüzünü gözle görebilmek için yirmi sekiz ve otuz iki harfi kanıt olarak gösterirken Misâlî her şeyin yirmi sekiz ve otuz iki harften yaratılması, mevcudatın bu harfleri ve harflerden bazı işaretleri üzerinde taşınması dolayısıyla, her şeyin bizzat harf olan Allah'a işaret ettiğini ifade etmektedir.

*

Neylerem gülzâra bahmag çün bu yanmış gönümün
Şol boyı serv-i hırâmân yüzi gülzâr andadur (Nesîmî G. 45/2)

Men nice ney gibi nâlân olmayam bagrum delüp
K'ol yüzi cennât-ı 'adn u bâğ-ı gülzâr andadur (Misâlî G. 138/4)

Şairler sevgiliden ayrı olmaları dolayısıyla acı çekmektedirler. Nesîmî ayrılık hasretinden dolayı gül bahçesine bakmak istemezken Misâli ney gibi bağrını delip inler.

2.3. Redif, Kafiye ve Kafiye Kelimeleri

Bir nazire ilişkisinde ilgili gazellerin redif ve kafiye okuyucuya nazirenin zemin şiirden ne kadar etkilendiği konusunda ipuçları sunabilir. Bazen şairler zemin şiirde kafiye oluşturan kelimeleri hiç değiştirmeden nazirede kullanabilmektedir. Bu durum nazire yazan şairin tanzir ettiği şairden etkilenme düzeyini gösterebileceği gibi onun şiirde pek acemi ya da intihalci olduğunu da gösterebilir. Misâli'nin Nesîmî'ye yazdığı bazı nazirelerde kafiye oluşturan kelimelerin büyük bir kısmının zemin şiirden alındığı örneklerle sıkça rastlanır. Aşağıda bu konu ile ilgili olarak redifli gazellerden seçilmiş üç örnek mukayeseye yer verilmiştir:

Nesîmî'nin 95 numaralı gazelindeki kafiye ve redifler: 1) kurbân olur / cân olur, 2) vîrân olur, 3) Rahmân olur, 4) hayvân olur, 5) Kur'ân olur, 6) hayrân olur, 7) ihsân olur, 8) insân olur, 9) Rıdvân olur, 10) pinhân olur, 11) âsân olur, 12) handân olur, 13) sultân olur, 14) bürhân olur, 15) ser-gerdân olur, 16) şeytân olur, 17) câvidân olur.

Misâli'nin 188 numaralı gazelindeki kafiye ve redifler: 1) kurbân olur / cân olur, 2) vîrân olur, 3) Rahmân olur, 4) hayvân olur, 5) Kur'ân olur, 6) hayrân olur, 7) ihsân olur, 8) insân olur, 9) Rıdvân olur, 10) pinhân olur, 11) handân olur, 12) âsân olur, 13) sultân olur, 14) ser-gerdân olur, 15) bürhân olur, 16) câvidân olur, 17) şeytân olur.

*

Nesîmî'nin 328 numaralı gazelindeki kafiye ve redifler: 1) yâr olmasun / zinhâr olmasun, 2) dâr olmasun, 3) hâr olmasun, 4) bî-bâr olmasun, 5) ikrâr olmasun, 6) mi'mâr olmasun, 7) didâr olmasun, 8) bîdâr olmasun, 9) ber-dâr olmasun, 10) dil-dâr olmasun, 11) bîmâr olmasun, 12) agyâr olmasun.

Misâli'nin 435 numaralı gazelindeki kafiye ve redifler: 1) yâr olmasun / dil-dâr olmasun, 2) timâr olmasun, 3) çenâr olmasun, 4) bâr olmasun, 5) bîdâr olmasun, 6) gülzâr olmasun, 7) bîmâr olmasun, 8) ikrâr olmasun, 9) zinhâr olmasun.

*

Nesîmî'nin 400 numaralı gazelindeki kafiye ve redifler: 1) 'alleme'l-esmâ bize / İsrâ bize, 2) deryâ bize, 3) 'ukbâ bize, 4) ferdâ bize, 5) hem-tâ bize, 6) câ bize, 7) cennetü'l-me'vâ bize, 8) şekker-hâ bize, 9) 'Ankâ bize.

Misâli'nin 510 numaralı gazelindeki kafiye ve redifler: 1) 'alleme'l-esmâ bize / İsrâ bize, 2) cennetü'l-me'vâ bize, 3) deryâ bize, 4) 'ukbâ bize, 5) ferdâ bize, 6) bî-hem-tâ bize, 7) sükker-hâ bize, 8) câ bize, 9) 'Ankâ bize.

Birinci örnek mukayesede Misâli'nin kullandığı bütün kafiye kelimeleri Nesîmî'nin zemin şiirinden alınmıştır. İkinci örnek mukayesede ise Misâli'nin dokuz beyitlik gazelinde yalnızca iki kafiye kelimesi Nesîmî'nin gazelinde bulunan kafiye kelimelerinden farklılık göstermektedir. Dokuz beyitlik son örnekte de yine iki kafiye kelimesi Nesîmî'nin gazelindekilerden farklıdır.

Misâli'nin, nazirelerindeki kafiye kelimelerini tanzir ettiği gazelden alması onun şairliğinin düzeyi hakkında bize bir fikir vermektedir. Tabii ki o Nesîmî kadar başarılı bir şair değildir ancak onun intihalci olarak görülmesi de yanlıştır çünkü Misâli'nin Nesîmî'ye yazdığı nazireler incelendiğinde görülecektir ki o Nesîmî ile şairlik yarışına girmez. Aksine, Nesîmî'nin söylediği Hurufilik akidesine dair gazelleri yine aynı amaç için kullanır. Dolayısıyla onun Nesîmî yolundan gittiği kabul edilebilir. Unutulmamalıdır ki Nesîmî hem iyi bir şairdir hem de bir Hurufî büyüğüdür. Bu sebeple Misâli'nin Nesîmî'yi hem dinî hem de edebî açıdan bir önder olarak görmesi ve onunla şairlik yarışına girmemesi oldukça doğaldır.

Sonuç

Misâli Nesîmî'nin şiirlerini oldukça yoğun bir şekilde tanzir etmiştir. Onun tanzir ettiği gazellerden az bir kısmı âşikâne iken çoğunluğu Hurufilik düşüncesi ile alakalıdır. Misâli'nin yazdığı nazirelerin konusu büyük oranda Nesîmî'nin zemin şiirleriyle paralellik göstermektedir.

Misâli'nin nazireleri incelendiğinde bu şiirlerin anlamca Nesîmî'nin zemin şiirleriyle örtüştüğü hatta beyit düzeyinde mukayese yapıldığında ilgili beyitler arasında pek az farklılık görüldüğü söylenebilir. Zemin şiirler ile nazireler arasında kafiye kelimeleri bakımından yapılan mukayesede ise Misâli'nin Nesîmî'nin kullandığı kafiye kelimelerini büyük oranda kendi şiirlerinde kullandığı görülmüştür. Buradan hareketle Misâli'nin makbul bir nazireci olmadığı söylenebilir. O, hem iyi bir şair hem de bir Hurufî büyüğü olan Nesîmî'yi saygılı bir şekilde ve onunla şairlik yarışına girmeden tanzir etmiş, onun yolunda şiirler yazmıştır. Misâli'nin nazireleri genel olarak Hurufilik düşüncesini anlatmak amacıyla yazılmış gibi görünmektedir. Ayrıca onun Nesîmî'yi tanzir yoluyla kendini şiir alanında geliştirme ve eğitime amacıyla olduğu da düşünülebilir.

Nazire mecmualarında Nesîmî'nin tanzir edilen gazellerinin genellikle âşikâne olduğu görülürken Hurufî şairlerin onun daha çok Hurufilik ile ilgili şiirlerini tanzir ettikleri görülmektedir. Misâli'de de durum farklı değildir. Dolayısıyla Misâli'nin Nesîmî'ye nazire yazması iki şair arasındaki bir edebî ilişkiden ziyade adeta şeyh ile mürit arasındaki dinî / tasavvufî ilişkiye benzemektedir. Misâli, Nesîmî vasıtasıyla Hurufilik anlayışı üzerine düşünmekte ve yazmakta, böylece eserlerinin anlamını ön plana ve sanatsal yönünü geri plana almaktadır. Dolayısıyla Misâli'nin şiirleri ve nazirelerinin Hurufilik propagandasını öncelediğini söylemek mümkündür.

Kaynakça

- Aksu, Hüsamettin. (1989), “Ali el-A'lâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C 2, s. 381.
- Âşık Çelebi (Es-Seyyid Pîr Mehmed bin Çelebi), (2018). *Meşâ'irü's-Şu'arâ*. haz. Filiz Kılıç. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e-kitap, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/59036,asik-celebi-mesairus-suarapdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 19.05.2021).
- Ayan, Hüseyin. (2014), *Nesîmî, Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Türkçe Divanının Tenkitli Metni*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Ballı, Hasan Hüseyin. (2010), *Fazlullah Hurûfî ve Hurûfîlik*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, İzmir.
- Bashir, Shahzad. (2013), *Fazlullah Esterabâdî ve Hurufîlik*, çev. Ahmet Tunç Şen, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Bilgin, A. (2007a), “Nesîmî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C 33, s. 3-5.
- Dilçin, Cem. (2009), *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Dilçin, Cem. (2011), “Divan Şiirinde Gazel”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, *Türk Şiiri – Divan Şiiri*, Özel Sayı II, 2. Baskı, Ankara, s. 78-247.
- Edirneli Nazmî. (2017), *Mecmau'n-nezair*, haz. Fatih Köksal, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e-kitap, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56057,mecmaun-nezair-edirneli-nazmi-pdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 08.10.2020).
- Fazlullah Esterabâdî. (2012), *Câvidân-nâme - Dürr-i Yetîm İsimli Tercümesi*. (çev. Derviş Murazâ). (haz. Fatih Usluer), Kabalı Yayıncılık, İstanbul.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. (1989), *Hurûfîlik Metinleri Kataloğu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Gündüz Alptürker, İmran. (2015), “Misâlî, Gül Baba, Cafer”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/misali-gul-baba-cafer> (Erişim Tarihi: 19.05.2021).
- Gündüzöz, Güldane ve Dağlar, Hatice. (2020), “Divan-ı Gül Baba'da Hurûfîlik Bağlamında Vahdet-i Vücûd Nazariyesi”, *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, 2020/2, 54: s. 355-378.
- Güneş, Deva. (2011), *Misâlî Divânı (İnceleme-Metin)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- İpekten, Haluk. (2016), *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Kaçalın, S. Mustafa. (1996), “Gül Baba”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C 14, s. 227-228.

- Kahraman, Bahattin. (1989). *Arşî Divânî'nin Tenkidli Metni I-II*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Kınalızâde Hasan Çelebi. (2017), *Tezkiretü 'ş-şu'arâ*, haz. Aysun Sungurhan, Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı e-kitap, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55834,kinalizade-hasan-celebipdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 19.05.2021).
- Köksal, Fatih. (2006), *Sana Benzer Güzel Olmaz, Divan Şiirinde Nazire*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Kur'an-ı Kerim Meâli*. (2010), haz. Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Latîfî. (2018), *Tezkiretü 'ş-Şu'arâ ve Tabsiratü'n-Nuzamâ*, haz. Rıdvan Canım, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/60327,latifi-tezkiretus-suara-ve-tabsiratun-nuzamapdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 05.10.2020).
- Mustafa (Cârullahzâde), (2017). *Beyânî Tezkiresi (Tezkiretü 'ş-Şu'arâ)*, haz. Aysun Sungurhan, Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı e-kitap, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55835,beyani-tezkiresipdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 19.05.2021).
- Onay, Ahmet Talât. (2019), *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü, Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, haz. Cemal Kurnaz, Kurgan Edebiyat Yayınları, Ankara.
- 'Ömer Bin Mezîd. (1995), *Mecmuatü'n-nezair*, haz. Mustafa Canpolat, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Riyâzî Muhammed Efendi. (2017), *Riyâzî 'ş-Şu'arâ*, haz. Namık Açıkgoz, Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı e-kitap, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/54137,540229-riyazu39s-suarapdfpdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 05.12.2020).
- Tataroğlu, Abdullah. (1995), *Muhîf, Hayatı, Eserleri ve Edebî Kişiliği, Dîvânının Tenkidli Metni*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Usluer, Fatih. (2009), *Hurufîlik*, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul.
- Vîrânî Abdal. (2015), *Fakrnâme*, haz. Fatih Usluer, Revak Kitabevi, İstanbul.